

"אזרחות משותפת" בישראל: אתגרים והזדמנויות

מייק פרשקר¹

דצמבר 2006

תקציר

בשנים האחרונות הורחב השימוש במושג "האזרחות המשותפת" בשיח החינוכי, החברתי והפוליטי בישראל. התפתחות זו עשויה להיות בעלת חשיבות, אולם על מנת שיהיה למושג השפעה רחבה עליו להיות בעל תוכן ומשמעות בהירים. מטרת מאמר זה היא להבהיר את מושג "האזרחות המשותפת" כפי שהוא בא לידי ביטוי בעבודת מכון מרחבים. המאמר דן במודל האזרחות המשותפת של המכון ובאופן שבו ניתן להשתמש במודל זה לקידום בניית החברה בישראל.

המודל מתבסס על הזהות המשפטית המשותפת של "אזרחות ישראלית" וחותר ליצירת זהות אזרחית מהותית ומשותפת מבלי לאיים על זהויות אחרות בעלות ערך. המודל מציע שפה אזרחית מוסכמת שבה יוכלו להשתמש אזרחים ישראליים בעלי רקע שונה. חמשת מושגי הליבה של המודל – זהות, נגישות, הוגנות, מרחבי הסכמה ואזרחות משותפת פעילה נדונים במאמר בהרחבה. יכולתו של המודל לסייע בריכוך חלק מהמחלוקות המרכזיות בחברה הישראלית, שחלקן נתפסות לעיתים כלא פתורות, מודגמת באמצעות התייחסות לשתי מחלוקות מרכזיות ארוכות שנים: מקורות הסמכות הראשוניים בישראל והגדרת מעמד המדינה. המאמר ממשיך ובוחר את האתגרים המרכזיים לקידום האזרחות המשותפת בחברה הישראלית בכלל, ובמערכת החינוך המאופיינת על ידי זרמי חינוך נפרדים, בפרט. לסיום, מסכם המאמר את שמונה שנות הניסיון שנצבר במכון מרחבים, משנת הקמתו ב – 1998, בקידום החינוך לאזרחות המשותפת בישראל.

¹ מייק פרשקר הינו המייסד והמנכ"ל של מרחבים – המכון לקידום אזרחות משותפת בישראל. המאמר נכתב בסיועו של פרופ' דב וקסמן מהחוג למדעי המדינה של "ברוך קולג" של אוניברסיטת סיטי של ניו יורק וחבר הועדה הבינלאומית המייעצת של מכון מרחבים.

מבוא

כשבעה מיליון בני אדם הינם בעלי אזרחות ישראלית. קבוצה זו הינה מגוונת ובקרבה חילוקי דעות בנושאים רבים. אי ההסכמות כוללות נושאים מהותיים, כגון הגדרת המדינה ומקורות הסמכות הראשוניים. בנוסף לכך, מתקשים ישראלים רבים לזהות את הערכים ותחומי העניין המשותפים להם ולאזרחים אחרים. לעובדה זו השלכות שליליות על החברה הישראלית הבאות לידי ביטוי בדרכים שונות.

דוגמה מטרידה באופן מיוחד היא היעדר הסכמה חברתית לגבי משמעות המושג "ישראלי" והשלכותיו על קבוצות שונות של אזרחים. המונח "ישראלי" ו"יהודי" משמשים לעיתים קרובות כביטויים נרדפים בשיח הישראלי-יהודי על אף שאלו זהויות חופפות בחלקן אך לא זהות. עשרים אחוזים מאזרחי ישראל הם ערבים-מוסלמים, ערבים-נוצרים ודרוזים ובקרב רבים מהם חזקה עד מאוד הזהות הלאומית הפלסטינית². כמחצית מבני העם היהודי אינם אזרחי ישראל והם נושאים באזרחויות של מדינות אחרות. רבים מבין הערבים-פלסטינים-ישראלים נאבקים גם הם עם התווית "ישראלי". הדבר נובע ממצבם הקשה במהלך השנים כמיעוט שנדחק לשוליים, מצב ההולך ומחריף עקב הסכסוך האזורי המתמשך בין מדינתם – ישראל לבין בני עמם - הפלסטינים. חוסר הבהירות הלשונית לגבי "מיהו ישראלי" תקף גם ביחס לאוכלוסיית המיעוט של העולים החדשים בישראל. לעיתים תכופות אנו שומעים על מתחים בין "רוסים" או "אתיופים" לבין "ישראלים", ולא בין אזרחים ישראלים ותיקים לבין אזרחים ישראלים עולים.

כדי לבנות חברה ישראלית איתנה וברת קיימא, חיוני להתייחס לסוגיות אלו שהוזנחו זמן רב מדי. יש לסייע לישראלים להרגיש נוח יותר במחיצת אזרחים השונים מהם. יש למצוא את הדרך להתגבר על הפחד מפני כל אותם "אחרים" בלתי ידועים. התגברות על החששות יכולה להיות במגוון דרכים: זיהוי ערכים ואינטרסים משותפים המיטשטשים לעיתים קרובות עקב השימוש בשפות תרבותיות שונות; מתן מקום והכרה בקיומן של מחלוקות עמוקות ומהותיות והכלתן; התייחסות להבדלים בסיסיים כאל תופעה מקובלת ובלתי נמנעת בקרב אוכלוסיות גדולות ומגוונות דוגמת אלה הנושאות באזרחות ישראלית; יצירת מודעות אזרחית משותפת; יצירת תחושה של קירבה ונינוחות במחיצת אזרחים אחרים, תוך הבנה כי קיימים דברים שלמען הערכים או האינטרסים שלנו אין מקום לאמור אותם או לעשותם לאזרחים אחרים.

קיימות דרכים רבות ושונות לפתח מודעות אזרחית משותפת עמוקה יותר ובאמצעותה את הסיכוי לבנות חברה מלוכדת יותר. אפשר לקדם ניסיונות אלו לבניית החברה באמצעות מגוון רחב של אינטראקציות

² עשרים אחוז של אזרחים אלו נקראים במאמר זה "ערבים-פלסטינים-ישראלים".

חיוניות בין בני אדם, ובאמצעות אקטיביזם פוליטי, חברתי וכלכלי, בעזרת שימוש באמצעי התקשורת, במערכת המשפט ולא פחות חשוב מאלו - באמצעות עשייה חינוכית.

מכון **מרחבים** הוקם כארגון לא ממשלתי בשנת 1998 במטרה לקדם את בניית החברה בישראל. גישת המכון הייתה מאז ומתמיד קונספטואלית וחינוכית כאחד. המכון פיתח את תפיסת ה"אזרחות המשותפת" באמצעות עבודה עם קבוצות מחנכים בעלי רקע שונה, כדי לקדם את התפיסה במערכת החינוך בישראל בשיתוף עם משרד החינוך.

מאמר זה ידון במושג ה"אזרחות המשותפת" שפיתח מכון **מרחבים** ובתרומתו לבניית החברה הישראלית. כיום, משנכנס מושג ה"אזרחות המשותפת" לשימוש רחב יותר בשיח החינוכי, החברתי והפוליטי בישראל, חיוני להבהיר את משמעותו המדויקת כפי שגובשה על ידי מכון **מרחבים**. תקוותנו היא שמאמר זה יספק רקע רחב יותר למודל האזרחות המשותפת עבור מורים המפעילים מגוון של פעילויות המכון בכיתותיהם, ויציג את המודל בפני העוסקים בחינוך לאזרחות ופתרון סכסוכים בישראל ובעולם.

אנו מקווים לתרום באמצעות מאמר זה לשיח העוסק בדרכים שבאמצעותן ניתן יהיה לעצב עתיד אזרחי משותף וטוב יותר, בר קיימא, בעבור החברה הישראלית.

החלק הראשון של המאמר מציג את מודל האזרחות המשותפת של מכון **מרחבים** ואת אופן התהוותו. חמשת המושגים המרכזיים של המודל יוסברו בהרחבה: *זהות, נגישות, הוגנות, מרחבי הסכמה, ואזרחות משותפת פעילה*.

החלק השני ימחיש כיצד יש בכוחו של המודל לסייע בהתמודדות עם כמה מהמחלוקות המרכזיות בחברה הישראלית. הדבר יודגם באמצעות התייחסות למחלוקת העמוקה הקשורה למקורות הסמכות הראשוניים בישראל ולהגדרת המדינה.

החלק השלישי יעסוק בכמה מן האתגרים המרכזיים העומדים בפני קידום אזרחות משותפת בישראל בכלל, ובמערכת החינוך בפרט.

ולבסוף תובא בדברי **הסיכום** תמצית שמונה שנות הניסיון שהצטברו במכון מרחבים בתחום קידום החינוך לאזרחות משותפת בישראל.

חלק ראשון

מודל האזרחות המשותפת

רקע היסטורי ומושגי להתפתחות מודל האזרחות המשותפת

שני אירועים מרכזיים בהיסטוריה הישראלית של השנים האחרונות תרמו להתהוותו של מודל האזרחות המשותפת. הראשון היה רצח ראש הממשלה יצחק רבין בשנת 1995 בידי יהודי-ישראלי קיצוני בדעותיו. האירוע השני היה התסיסה האזרחית שהתחוללה בשנת 2000 לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה, שבה נהרגו שנים עשר אזרחים ערבים-פלסטינים-ישראלים במהלך התנגשויות עם משטרת ישראל. שני אירועים אלו גרמו למתחים קשים בחברה הישראלית: האירוע הראשון ערער את היחסים בין יהודים ליהודים והשני בין יהודים-ישראלים לבין ערבים-פלסטינים-ישראלים. אירועים אלו הביאו ללידתן של כמה יוזמות חדשות ל"בניית החברה" ובכללן הקמתו של מכון **מרחבים**.

שלא כמו מרבית היוזמות האחרות אשר התמקדו במתחים מסוימים – בין חילוניים לבין דתיים, בין יהודים-ישראלים לבין ערבים-פלסטינים-ישראלים, בין ישראלים ותיקים לבין עולים חדשים וכו' התמקדה גישת מכון **מרחבים** בבניית תודעה אזרחית משותפת.

בבסיס גישה ייחודית זו קיימת האמונה כי הבסיס הטוב ביותר שעליו יש לבנות זהות משותפת לכל הישראלים הוא האזרחות המשותפת לכולם. בהתחשב בחוסר ההסכמה השורר בקרב אזרחי ישראל וכדי ליצור לכידות אזרחית חזקה יותר, חשוב מאוד לעודד את "עיבוייה" בהסכמה של אותה אזרחות משותפת אשר כיום אינה אלא עובדה משפטית יבשה. עם זאת, יהיה הדבר משמעותי רק אם ייעשה באופן שלא יאיים על זהויות לגיטימיות אחרות של הקבוצות השונות הנושאות באזרחות ישראלית. לדוגמה, פיתוח של תחושה חזקה יותר של אזרחות משותפת אינה צריכה לפגוע בהזדהותם הלגיטימית של יהודים-ישראלים עם העם היהודי, של ערבים-פלסטינים-ישראלים עם העם הפלסטיני, ושל רוסים-ישראלים עם התרבות הרוסית.

יחד עם זיהוי הצורך בטיפוח זהות אזרחית איתנה יותר, פותח מודל האזרחות המשותפת מתוך הבנה כי גישות בינאריות מסורתיות ליישוב סכסוכים ולבניית החברה עלולות לעיתים קרובות, גם אם שלא במתכוון, להנציח את הבעיה שאותה הן שואפות לתקן. אזרחים ישראלים מוצאים את עצמם לעיתים תכופות ניצבים בפני סידרה של מאבקים בינאריים שבהם תמיד צד אחד מנצח והאחר מפסיד: יהודי לעומת ישראלי, יהודי לעומת ערבי, חילוני לעומת דתי, שמאלני לעומת ימני וכו'. מבלי להתעלם מהמתחים והדילמות האמיתיות מדגיש מודל האזרחות המשותפת את ההיבטים הרבים בזהותו של כל אדם

כמייצגים טוב יותר את מורכבותה של המציאות האנושית וכתורמים לבניית הבנה, אמפתיה וסולידאריות אזרחית.

העקרונות העומדים בבסיסו של מודל האזרחות המשותפת:

המודל מושתת על שלושה עקרונות החיוניים לחינוך לאזרחות משותפת בחברה שמאופיינת ברב-גוניות ובשסעים פנימיים.

ראשית, זהו מודל מושתת-ערכים. חינוך לאזרחות משותפת חייב להתבסס על ערכים ולא רק על אינטרסים, זאת על מנת למנוע התנהגות לא ראויה, המונעת מיחסי כוח ואינטרסים משתנים כלפי קבוצות אזרחים שונות. אשר על כן מושתת מודל האזרחות המשותפת על הרעיון של עידוד חשיבה, עמדות והתנהגויות "הוגנות" יותר בכל הרמות, החל מן החוג המשפחתי, כיתת בית הספר והקהילה וכלה ברמת המדיניות הלאומית. כדי שרעיון ה"הוגנות" יהיה יישומי בחברה רב גונית ושסועה, חיוני להגיע להסכמה רחבה לגבי משמעותו של מושג זה. מסיבה זו, המודל מציע מנגנון שימושי ומוסכם על הכול לצורך בחינת מידת ההוגנות בעמדות ובהתנהגויות שונות.

שנית, חינוך לאזרחות משותפת חייב להיות מחובר לזמן ולקהילות שלמען נועד. הדבר נכון במיוחד כשמדובר בפיתוח פעילויות חינוכיות רלוונטיות לתלמידות ולתלמידים.

נקודה שלישית: חינוך לאזרחות משותפת חייב לכלול "עשייה" פעילה של אזרחות ולא להסתפק בלמידה קוגניטיבית בלבד. לא רק שהדבר אפקטיבי יותר מן הבחינה הפדגוגית, אלא שזהו ההבדל בין בתי ספר המוציאים מתוכם "אזרחים" פעילים לבין אלו המוציאים מתוכם "נתינים" פסיביים.

על בסיס שלושה עקרונות אלו פותח מודל האזרחות המשותפת, במטרה להוביל אזרחים צעירים בתהליך למידה הכולל: חשיבה ביקורתית על מושגי היסוד, רכישת ידע, שינוי עמדות ואקטיביזם אזרחי. המודל שואף להשיג מטרות אלו תוך מתן כבוד לתרבויות והזהויות המגוונות של התלמידות והתלמידים ושל אזרחים אחרים.

חמשת מושגי הליבה של מודל האזרחות המשותפת:

המודל שואף לקדם חינוך לאזרחות משותפת, מושתת על ערכים, תלויי הקשר ופעיל באמצעות חמישה מושגי ליבה הקשורים זה בזה: זהות, נגישות, הוגנות, מרחבי הסכמה, ואזרחות משותפת פעילה.

"זהות"

הבנה נפוצה אך שגויה של מושג הזהות גורמת לעיתים קרובות לישראלים רבים להאמין כי עליהם לבחור, לדוגמה, בין היותם "יהודים" או "ישראלים", "ערבים-פלסטינים" או "ישראלים", "רוסים" או "ישראלים". בשונה מכך, מדגיש מודל האזרחות המשותפת את ההיבטים הרבים והדינאמיים של מושג הזהות. לבני האדם פוטנציאל לא מוגבל של זהויות, כאשר החשיבות של כל אחת מהן משתנה בהתאם לנסיבות.

אל לנו להתייחס לזהותו של אדם במונחים כמותיים. זהות, בשונה מתרשים סטטיסטי, אינה מוגבלת בכמותה. למעשה, לכל אחד מאיתנו זהויות רבות: זהות אזרחית, דתית, לאומית, עדתית, גופנית, מגדרית, גילאית, משפחתית, מקצועית, חברתית-כלכלית וכדומה. הרעיון כי לכל אחד מאיתנו יש רק זהות אחת המגדירה אותנו - "יהודי" או "ערבי", "חילוני" או "דתי", "עולה חדש" או "ותיק" - הוא רעיון מגביל, אשר אינו מאפשר לנו לשים לב לזהויות נוספות העשויות לסייע בזיהוי המשותף בין אזרחים שונים. אין משמעות הדבר שאנו מעניקים ערך זהה לכל אחת מן הזהויות שלנו. אין ספק כי חלק מן הזהויות הללו חשובות יותר לכל אחד מאיתנו ומהוות חלק מרכזי יותר בתחושת העצמי שלנו. כמו כן, אין פירוש הדבר כי לעיתים לא ישורר מתח בין הזהויות השונות שבתוכנו. למרות שכולנו מתמודדים לעיתים קרובות עם מתחים אמיתיים בין היבטי זהות שונים, מתחים אלו הינם בד"כ תלויי הקשר ולא אינהרנטיים. שלום אזורי לדוגמה, יהפוך רבים מהמתחים בתוך הזהות הערבית-פלסטינית-ישראלית להיסטוריה.

בנוסף להיותה רבת היבטים, לזהות אופי דינאמי ולא מקובע, כאשר החשיבות היחסית של היבטים אלה נמצאת בתהליכי השתנות מתמידים. לדוגמה, זהותו המקצועית של מורה הניצב בפני כיתה הינה, או לפחות צריכה להיות, מרכזית. רגע לאחר מכן, כאשר אותו מורה מתבשר כי אחד מבני משפחתו חלה, יורדת בחשיבותה זהותו המקצועית והחשיבות היחסית של זהותו המשפחתית גדלה.

הבנה מעמיקה של מאפייני זהות אלו משחררת אותנו מן המגבלות שבהגדרת זהות אחת. אנו חופשיים לחשוב על עצמנו ועל האחרים כבעלי זהויות רבות, שחשיבותן ומשמעותן עשויות להשתנות בהתאם לזמן ולנסיבות. למודעות זו עשויות להיות השלכות אישיות וחברתיות מרחיקות לכת.

"נגישות"

מודל האזרחות המשותפת והתכניות החינוכיות שפותחו על מנת לקדמו, מבטאים מחויבות להשגת נגישות גדולה יותר, בכל מובן משמעותי, לכל אזרחי המדינה.

מושג הנגישות כפי שפותח במודל זה מתייחס בעיקר לאפשרות להשתתף, הן כאזרחים יחידים והן כקבוצות אזרחים שונות. המושג מבטא את האפשרות לממש את הפוטנציאל האישי, להשתייך ולתרום לרווחת הכלל.

הנגישות חיונית במובנים רבים: הפוליטי, התרבותי, הפיזי, החברתי-כלכלי, הגיאוגרפי, הלשוני, וכדומה. תחומים שונים אלו של נגישות קשורים זה בזה לעיתים קרובות. לדוגמא, כאשר אנשים בעלי נכות גופנית נתקלים בנגישות פיזית מוגבלת לבתי ספר ולמוסדות עירוניים – וזהו המצב הרווח כעת – קרוב לוודאי שתימנע מהם הגישה לחינוך ולשירותים עירוניים.

מתן נגישות הוגנת יותר אין משמעותו ש"הכול הולך". אין בו כדי להבטיח משכורות גבוהות למי שבאמת עצל או טיפש, או חוזי כדורסל שמנים למי שאינו מוכשר. לעומת זאת, משמעותו היא מתן מירב האפשרויות למימוש הפוטנציאל הגלום בכל אדם באמצעות סילוק מכשולים שאין בהם כל הגיון או הוגנות.

"הוגנות"

המודל מושתת מבחינה מוסרית על הרעיון של חיזוק עמדות והתנהגויות "הוגנות" יותר ובכך ליצור כיתות, בתי ספר, קהילות, ובסופו של דבר, גם מדיניות לאומית וחברה הוגנות יותר. חברה הוגנת יותר היא חברה שבה רמת הנגישות גבוהה יותר, ומאפשרת מימוש פוטנציאל רב יותר, חברה המאופיינת ב"סיפורי הצלחה" רבים יותר ובתחושת סולידאריות ולכידות חזקה יותר.

הפיכת רעיון ההוגנות לשימושי מחייבת את יישומו בדרכים ספציפיות, תוך התייחסות למצבים אמיתיים. מסיבה זו מעודד המודל את התלמידים לחשוב על מהו "הוגן" ומאפשר שימוש בדוגמאות להמחשת המושג. אחת הדוגמאות הממחישות את "משוואת ההוגנות" היא חוסר הנגישות לבתי הספר של תלמידים הרתוקים לכיסא גלגלים. כאשר נכות פיזית הינה אחד ההיבטים המובהקים של זהותם של מאות אלפי אזרחים, ובמצב בו לרוב בתי הספר אין נגישות לכיסאות גלגלים, אנו יכולים לשאול את עצמנו אם מצב זה "הוגן מדי", "בסדר גמור" או שמא "אינו הוגן מספיק"? בתום שמונה שנים שבהן הצגנו שאלה זו בפני מורים, ובאמצעותם גם בפני התלמידים, אפשר לומר כי טרם פגשנו את הישראלי שמאמין (או לפחות זה המוכן להודות בפומבי) כי המצב הקיים הוא "הוגן מדי" או "בסדר גמור".

בהשתלמויות מורים אנו מציעים למשתלמים לבחון את מידת ההוגנות של הוראתם. רוב רובם של המורים מודים כי ברגעים שונים במהלך השנים, הוראתם לא הייתה מספיק הוגנת. המורים משתמשים בשפת המודל כדי לשתף את עמיתיהם במקרים שבהם העניקו פחות נגישות (לידע, אמפתיה, תשומת לב, עידוד וכדו') לתלמידים בעלי זהויות מסוימות (תלמידים מפריעים, לא נימוסיים, עולים חדשים המתקשים בעברית, ממשפחות "בעייתיות", וכדו'). כתוצאה מכך יכולים המורים להגדיר לעצמם כיצד ינסו ללמד באופן "הוגן יותר" בעתיד.

על כן, מעודד מודל האזרחות המשותפת את בחינת מושג ההוגנות באמצעות בדיקת הקשר בין היבטים שונים של זהות ונגישות. אחת התוצאות המוכחות של בחינה זו היא הרחבה משמעותית של מרחבי ההסכמה בקרב אזרחים בעלי רקע שונה, אשר קודם לכן האמינו כי מעטות הן, או שאינן קיימות כלל, הסכמות ביניהם.

"מרחבי הסכמה"

גישת מודל האזרחות המשותפת שואפת להרחיב את מרחבי ההסכמה האפשריים תוך הבהרה, מתן לגיטימציה וניהול אי-הסכמות בלתי נמנעות. אין ספק כי הסכמות בסיסיות מסוימות הינן נחוצות לקיומן של אינטראקציות אנושיות חיוביות לאורך זמן, אם במשפחות, בקהילות או במדינות. בה בעת, קיומן של אי הסכמות בכל חברה הינו בלתי נמנע, ובייחוד בחברה בעלת שונות גדולה כמו זו שמאפיינת את מדינת ישראל. השאיפה להגיע להסכמה מוחלטת בכל נושא לא רק שאינה מציאותית, אלא שהיא מסוכנת ליציבותה לאורך זמן של החברה ממש כמו העדר כל הסכמות בסיסיות. יעודה של מערכת שלטון דמוקרטית אינו לייצר הסכמה מוחלטת בקרב אזרחיה אלא לנהל ולישב מחלוקות בין אזרחים בדרכים שהן באופן יחסי סבירות, הוגנות, ומאפשרות המשכיות של החיים המשותפים.

ניתן לדמיין את הרעיון של מרחבי ההסכמה כמרחב גמיש המתפרש בין מרחבי הסכמה בסיסיים וחיוניים (כשהכול מסכימים לנהוג באותו צד של הכביש, לדוגמא) ומסתיימת במקום שבו לא ניתן ולא חיוני להגיע להסכמות (לדוגמא, מה חשים אזרחים שונים לגבי אירועים היסטוריים מסוימים).

המודל מסייע להבהיר מהם מרחבי ההסכמה בקרב אזרחי ישראל, ולא פחות חשוב מכך - אף להרחיבם. מלכתחילה מחייב מודל האזרחות המשותפת כל ישראלי להכיר באזרחותם המשפטית של כל האזרחים "האחרים", ובהמשך מעודד מחויבות ליצירת שפה אזרחית משותפת תוך שימוש בחמשת מושגי הליבה של המודל.

ניתן להשתמש במושג ההוגנות שבמודל כדי לחשוף מרחבי הסכמה רבים ומשמעותיים שהיו סמויים מן העין קודם לכן. הדוגמאות שכבר הובאו, לגבי הצורך במתן נגישות הוגנת יותר לבעלי מוגבלויות פיזיות ולגבי יישום אסטרטגיות הוראה הוגנות יותר, מצביעות על קיומם של מרחבי הסכמה רבים נוספים הקיימים בקרב אזרחים ישראליים ו"ממתנים" לחשיפתם.

האופן שבו משתמש המודל במושג הזהות מסייע גם הוא להרחבת מרחבי ההסכמה. ברגע שאנו רואים בעצמנו אנשים בעלי זהויות דינאמיות רבות ומגוונות אנו עשויים להפוך למודעים יותר לזהויות המשותפות לנו ולאחרים – כמחנכים, הורים, תושבי אותו אזור, נשים, צרכנים, משלמי מיסים, אזרחים, וכן הלאה. הכרתנו בזהויותינו המשותפות מסייעת לנו לזהות את הערכים והאינטרסים המשותפים לנו ולאחרים.

באותה מידה, חשוב מאוד שלא להתעלם מקיומן של אי-הסכמות ומחלוקות עמוקות ולטשטשן. מסיבה זו מעודד המודל בחינה מקיפה של אי הסכמות ומחלוקות עמוקים ולעיתים אף בלתי נמנעים, באופן שיגביר את ההבנה, האמפתיה, הקבלה, והלגיטימציה בקרב קבוצות מסוכסכות. בה בעת, אין המודל מעודד השקעה בניסיונות מתסכלים, ובדרך כלל חסרי טעם, להגיע להסכמות בלתי נחוצות.

המודל מכבד אפוא הבדלים תרבותיים ומעניק להם לגיטימציה. אין הדבר נעשה רק כ"ויתור" לנוכח הבדלים תרבותיים בלתי ניתנים לגישור, אלא מתוך קבלה דמוקרטית של הבדלים תרבותיים טבעיים ומעשירים בין ישראלים.

לסיכום, בעוד שהיבטים מסוימים של זהויותינו מעוררים אי הסכמות, היבטים אחרים יוצרים הסכמות. גישה זו, בזמן שהיא שואפת להרחיב את מרחבי ההסכמה האפשריים, אינה מתכחשת לקיומן של אי הסכמות בסיסיות ואינה מתעלמת מהן. תחת זאת היא מנסה להעמיק הבנות, לעודד אמפתיה והגעה לפשרות ואינה שואפת ליישב את שאינו ניתן ליישוב.

"אזרחות משותפת פעילה"

כשם שאזרחות טובה משמעה אקטיביזם אזרחי, כך מעודד חינוך טוב לאזרחות מעורבות פעילה של תלמידים ואינו מסתפק בלמידה פאסיבית. המודל מעודד אזרחות משותפת פעילה כדי לסייע ביצירת מציאות הוגנת יותר, הן על ידי שינויים בהתנהגות אישית, והן על ידי שינויים בדרכי הוראה, בבתי הספר, בקהילות וברמה של מדיניות לאומית.

אין כל ספק כי בניית חברה הוגנת ומלוכדת יותר מחייבת שינויים ממשיים. מכאן, על מנת לשנות את המציאות, "עשיית" אזרחות משותפת הינה מרכיב חיוני בחינוך משמעותי לאזרחות משותפת. אשר לתחום החינוך, כאשר קהילות בית ספריות, מורים, תלמידים ומשפחותיהם, נעשים מודעים יותר וחשים פחות בנוח עם מצבים לא הוגנים כפי שמגדיר המודל, יש צורך לתכנן ולבצע תוכניות מעשיות לשינוי. קיים מגוון רחב של פרויקטים חינוכיים אשר יישומם מוגבל על ידי משתנים כגון: סדרי עדיפויות של בית הספר, תכנית הלימודים, מידת ההתאמה לגיל התלמידים, קיומם של משאבים ומידת הרלוונטיות לתלמידים. כדי להימנע מאכזבות, וכדי להפוך את האזרחות הפעילה לאורח חיים, רצוי שלפרויקטים אלו יהיה פוטנציאל להשיג תוצאות מוחשיות.

חלק שני

תרומת המודל להתמודדות עם מחלוקות חברתיות מרכזיות

בנוסף לתרומתו האפשרית של המודל לבניית החברה כפי שתואר, יכול המודל לאזרחות משותפת לסייע לרכך כמה מן המחלוקות המרכזיות והמאיימות ביותר. ניתן להדגים זאת באמצעות התייחסות לשתי מחלוקות מרכזיות בחברה הישראלית: המחלוקת בנושא מקורות הסמכות הראשוניים (אלוהים או כנסת), והמחלוקת בנושא הגדרת המדינה ("בית לאומי לעם היהודי" או "מדינה לכל אזרחיה").

המחלוקת בנושא מקורות סמכות ראשוניים

הויכוח והאירועים שסבבו את תהליך ההתנתקות מרצועת עזה בקיץ 2005 שימשו כתזכורת לכך שבישראל המאבק בין מקורות סמכות ראשוניים אינו רק תיאורטי. רבים מן החיילים הצעירים הדתיים חשו כי הם ניצבים בפני בחירה קשה בין ציות לפקודות הצבא, שסמכותו מוענקת לו על ידי הכנסת, לבין הוראות הרבנים שסמכותם נובעת מן הדת. אולם, לא רק יהודים-ישראלים דתיים חווים את המתח הזה ואת ההתנגשות האפשרית בין מקורות סמכות מתחרים, אלא גם ישראלים המשתייכים לקבוצות דת אחרות, כמו גם בני דתות שונות בכל רחבי העולם.

מודל האזרחות המשותפת גובש תוך הסכמה על ידי ישראלים דתיים וחילוניים, בני כל הדתות, כדי להעניק לו לגיטימציה רחבה. כתוצאה מתהליך זה, המודל מאפשר קיומה של אי הסכמה בנושא מקורות סמכות ראשוניים, בשתי דרכים עיקריות, כפי שיפורט להלן.

ראשית, חמשת מושגי הליבה נבחרו בשל היותם מקובלים על ישראלים בעלי רקע שונה, ללא קשר להעדפתם בנושא מקור הסמכות הראשוני. מושג ההוגנות נבחר מתוך הבנה שהוא הבסיס הערכי המוסכם הטוב ביותר, כאשר הוא רלוונטי ובעל תוקף גם לחילוניים וגם לדתיים. שלא כמו מושגים חילוניים יותר כגון "שוויון" ו"זכויות", או כמו השפה הדתית של "חובות" או "מחויבויות", מושג ההוגנות הינו נייטרלי יותר, ויש בו כדי לפנות אל ליבם של ישראלים חילונים ודתיים כאחד.

באופן דומה, המושגים המודרניים של *זהות ונגישות*, גם אם הם נתפסים כחילוניים לחלוטין, הינם בעלי בסיס איתן במסורות דתיות שונות. מסורות דתיות אלו מצוות על מאמיניהן כיצד עליהם להתנהג (איזו נגישות עליהם לספק) כלפי קבוצות (זהויות) שונות. בכך, הן קוראות באופן שגרתי ליישום ההוגנות, לעיתים קרובות בסטנדרט מאד גבוה, בתחומים רבים החיוניים לבניית אזרחות משותפת ברת קיימא (כגון היחס ל"אחר" או ל"זר" בעניינים הנוגעים לחינוך, תעסוקה, רווחה, בריאות, עובדים זרים וכדו').

גם למושגי *מרחבי ההסכמה ואזרחות משותפת פעילה* ישנם מקבילות מוכרות במסורות הדתיות. מסורות אלו כוללות מקורות חשובים התומכים בקיום תרבות פלורליסטית כלפי מחלוקות, ומצווים על פעולה ישירה לתיקון עוולות.

שנית, מודל האזרחות המשותפת יכול לאפשר את קיומה של מחלוקת לגבי מקור הסמכות הראשוני, כיוון שאף שהוא תומך נלהב של הדמוקרטיה כמנגנון הטוב ביותר לניהול אזרחות משותפת, הוא אינו דורש את אימוצה כערך בסיסי. הדרישה שעל כולם לאמץ את הדמוקרטיה כאמונה או ערך בסיסי, הינה דרישה לא דמוקרטית ביסודה. במקום זאת, יש לקבל את הדמוקרטיה הודות לעליונותה המוכחת כשיטת ממשל המאפשרת לקבוצות רב גוניות ומסוכסכות של אזרחים, חילוניים ודתיים כאחד, לנהל לאורך זמן מחלוקות בדרכי שלום.

המחלוקת בנושא הגדרת המדינה

אי הסכמה נוספת המעוררת מחלוקת עמוקה בחברה הישראלית, והיא בעלת פוטנציאל להיות מסוכנת, נוגעת להגדרת המדינה. מחלוקת זו מוצגת בדרך כלל על ידי שתי הגדרות מתחרות של המדינה: "בית לאומי לעם היהודי" או "מדינה לכל אזרחיה".

באופן כללי, קווי המערכה בוויכוח על מעמד המדינה פרושים בין הרוב היהודי המהווה כשמונים אחוז מאזרחיה, לבין המיעוט הערבי-פלסטיני-ישראלי שמהווה כעשרים אחוז. חלק ניכר מן המיעוט הערבי-פלסטיני-ישראלי אשר סובל זה שנים מאפליה, חוסר נגישות והזנחה, משוכנע כי הגדרת מדינת ישראל כ"בית הלאומי של העם היהודי" מהווה מכשול עקרוני המונע השתלבות אזרחית ויחס הוגן יותר מצד המדינה. באופן דומה, מאמינים רבים בקרב הרוב היהודי שאם המדינה הייתה מתנהגת באופן הוגן כלפי כל אזרחיה, דבר זה היה בהכרח מערער את מעמדה כ"בית הלאומי של העם היהודי".

אולם, שתי אמונות נפוצות אלו הינן מוטעות ומזיקות. גישת מודל האזרחות המשותפת הינה להראות שהאופן בו המדינה מתייחסת אל אזרחיה, אינו קשור בהכרח להגדרת מדינה כלשהי. למעשה, מידת הגינותה של כל מדינה כלפי כל אזרחיה, כמעט ואינה קשורה להגדרה הרשמית של מעמדה. לעומת זאת קשור הדבר קשר הדוק הרבה יותר למידת ההוגנות של הנגישות אותה המדינה מאפשרת לאזרחיה, ללא קשר לזהויותיהם הלאומיות, הדתיות, העדתיות, או כל זהות אחרת. ברחבי העולם ישנם מקרים של מדינות בעלות זהויות ייחודיות אשר מטיבות עם קבוצות אזרחים מסוימות, ולמרות זאת מתנהגות מדינות אלו באופן הוגן מאד ועקבי כלפי קבוצות אזרחים אחרות. כמו כן, קיימות דוגמאות רבות של מדינות שהינן לכאורה של כל אזרחיהן, אולם בפועל הן עקביות בהתנהגותן הלא הוגנת כלפי קבוצות אזרחים מסוימות.

מסיבה זו, זהותה הייחודית של מדינת ישראל כמדינה יהודית, אינה צריכה למנוע את התפתחותה של תחושת אזרחות משותפת חזקה ואת מימושה באמצעות מתן הנגישות ההוגנת ביותר למיעוט הערבי-פלסטיני-ישראלי. אפילו סמליה היהודיים של המדינה שנתפסים לעיתים קרובות כסמלים של הרחקה בלתי נמנעת, אינם צריכים למנוע בהכרח מישראלים שאינם יהודים מלפתח הזדהות רגשית כלשהי עם המדינה ועם אזרחים אחרים. משמעותם של סמלים יכולה להשתנות באופן משמעותי ביותר כתוצאה מקבלת נגישות הוגנת יותר והשתלבות. בבריטניה לדוגמה, יהודים-בריטיים חשים בנוח עם הדגל הבריטי על אף המוטיב הנוצרי שבתוכו מכיוון שהם נהנים מנגישות ומהשתלבות במדינה זו. אולם, אם אי פעם ייעשה שימוש בדגל כדי לסמל מדיניות המוקיעה את יהודי בריטניה, הרי שאותו דגל בריטי יהפוך עד מהרה לסמל מפחיד ומנכר עבורם.

אמונתם הגוברת של ערבים-פלסטינים-ישראלים רבים, כי השגת אזרחות משותפת משמעותית אינה אפשרית לפני שתוחלף הגדרת המדינה וייבחרו סמלים אזרחיים חדשים ו"נייטראליים", פוגעת באפשרות להגיע לאזרחות משותפת מוצקה יותר, על אף שהיא מובנת בהתבסס על ניסיונם עד עתה. אמונה זו גורמת לגידול ברמות הניכור והתסכול ובכך מורידה את המוטיבציה לפעול כדי לקדם אזרחות משותפת מהותית יותר באינסוף דרכים אפשריות.

מכשול נוסף בדרך לפיתוח אזרחות משותפת מוצקה הוא הפחד - המודע או הלא מודע - בקרב יהודים-ישראלים רבים, כי חברה הוגנת יותר "לכל אזרחי המדינה" הינה בדרך כלשהי, שלב מקדים להקמת "מדינה לכל אזרחיה" ולקיצה של ישראל כ"ביתו הלאומי של העם היהודי". בהיותם רוב חזק, נראה כי יש ליהודים-ישראלים את הכוח למנוע נגישות הוגנת יותר מערבים-פלסטינים-ישראלים בעתיד הנראה לעין. העדויות הרבות המצביעות על כך שרבים הם היהודים-הישראלים הסבורים כי מדיניות זו של חוסר נגישות משרתת את האינטרס של מדינת ישראל כמדינה יהודית, הינן מדאיגות במיוחד. למעשה, ההיפך הוא הנכון. מניעת נגישות אזרחית הוגנת יותר ומניעת הזדמנויות מאזרחים ערבים-פלסטינים-ישראלים מהווה אחד האיומים האסטרטגיים הגדולים ביותר לרווחתה ולקיומה לאורך זמן של מדינת ישראל, ובמיוחד כביתו הלאומי של העם היהודי. איום זה אף זכה להכרה ממספר ממשלות רצופות בישראל.

חלק שלישי

אתגרים מרכזיים לקידום אזרחות משותפת

בימינו קיימים מספר אתגרים מרכזיים לקידום אזרחות משותפת במערכת החינוך הישראלית בפרט ובחברה הישראלית בכלל.

ההפרדה המבנית של בתי הספר הישראליים לארבעה זרמי חינוך מציבה אתגר מרכזי בקידום האזרחות המשותפת בישראל בכלל ובחינוך לאזרחות משותפת בפרט. החל מן הגן ועד לבית הספר התיכון מפרידה מערכת החינוך הישראלית אזרחים צעירים לארבעה זרמי חינוך שונים: ממלכתי, ממלכתי-דתי, חרדי-עצמאי וממלכתי-ערבי. גם זרמים אלו מכילים בתוכם תתי זרמים נוספים, לדוגמה, הזרם האשכנזי והזרם הספרדי בחינוך החרדי-עצמאי והזרמים הבדואים והדרוזים הנפרדים מ"אגף החינוך לערבים", אף ששלושתם מלמדים בשפה הערבית.

בנסיבות אלו, ישראלים צעירים בעלי רקע שונה ומגוון כמעט שאינם נפגשים. הלמידה בנפרד, ובאופן כללי החיים בנפרד, מונעים מאזרחים צעירים הזדמנויות לפגוש אחרים מדתות ורקעים לאומיים שונים, להכירם ולהרגיש נוח במחיצתם. למרבה הצער, היעדר מפגשים כאלו יוצר אקלים נוח לטיפוח סטריאוטיפים ולחזיון דעות קדומות הדדיות.

על מנת לצמצם סכנה זו, חשוב וניתן לנקוט במספר צעדים במערכת החינוך כפי שהיא: השתלמויות משותפות של מורים מזרמים שונים, הצגה חיובית של "האחר" בחומרי הלימוד בכל זרם, ועידוד ייצוג של זהויות שונות ומגוונות בחדרי המורים בכל זרם. אולם צעדים אלו, למרות חיוניותם וחשיבותם, הינם מוגבלים מטבעם.

קשה לתאר את גודל האתגר שמציבה ההפרדה במערכת החינוך בפני קידום האזרחות המשותפת. אפשר לקבוע בפשטות כי מערכת חינוך מפוצלת מסייעת להיווצרותה של חברה מפוצלת. אף על פי כן, ההשפעה השלילית של ההפרדה במערכת החינוך על האזרחות המשותפת בישראל לא נדונה רבות בשיח הציבורי ולא זכתה לתשומת לב ממשלתית. ואכן, בתום שישים שנות הפרדה שיטתית במערכת נתפס המשך קיומם של זרמים חינוכיים נפרדים כדבר טבעי ובלתי נמנע, חרף העובדה שזהו מצב מאד ייחודי בעולם. כבר מזמן הגיעה העת שיתעורר לכל הפחות דיון ציבורי מעמיק בנוגע להשלכותיה של מדיניות זו על אופייה והמשכיותה של החברה הישראלית.

ההפרדה השיטתית בין תלמידים ישראלים אינה המכשול היחיד העומד בדרכו של החינוך לאזרחות משותפת במערכת החינוך. מכשול נוסף הוא הנטייה למתן עדיפות נמוכה לחינוך ערכי במערכות חינוכיות לעומת העדיפות הגבוהה המוענקת להעברת ידע בעל ערך כלכלי מעשי. מסיבה זו, באופן עקבי, ניתן יותר

מקום בתכניות הלימודים ללימודי המתמטיקה והמדעים ופחות לחינוך הערכי בכלל, ולחינוך לדמוקרטיה או אזרחות בפרט.

מערכות חינוכיות נוטות להעדיף תחומי דעת הניתנים למדידה בשיטות פשוטות יחסית. הדבר עלול להביא בקלות להפחתת הערך הניתן לחינוך ערכי. שינוי עמדות חיובי כלפי "האחר", שהוא אחד היעדים המרכזיים של החינוך לאזרחות משותפת, הוא תחום שקשה ביותר למדוד אותו, במיוחד בהשוואה לתחומי ידע מדויקים יותר.

ולבסוף, לעיתים קרובות מנהלים ומורים אינם ששים לשלב את החינוך לאזרחות משותפת בתכניות הלימודים מכיוון שבדומה לחינוך ערכי בכלל, הוא נתפס כמקצוע "פוליטי" מדי ובעל מטען אידיאולוגי. מסיבה זו, הנושא עלול להיחשב כמקצוע רגיש במיוחד להוראה במערכת חינוך, האמורה להיות א-פוליטית באופן רשמי. אולם, חשש זה של רבים מתעלם מן העובדה שלמעשה כל תכנית לימודים הינה אידיאולוגית בהכרח, ומכילה בתוכה העדפות המחזקות ערכים חברתיים דומיננטיים. העדפת לימודי המתמטיקה על פני לימודי היהדות והעדפת לימוד השפה האנגלית על פני זו הערבית אינן אלא שתי דוגמאות הקיימות כיום במערכת החינוך הממלכתית-יהודית.

מעבר לסוגיות הנוגעות למערכת החינוך בישראל מתמודד החינוך לאזרחות משותפת עם אתגרים חברתיים רחבים יותר. יתכן שהמהותי מביניהם הוא חוסר הנוחות שחשים ישראלים רבים לנוכח שונות בדומה לאזרחים במרבית החברות הרב-תרבותיות, טרם השלימו ישראלים רבים עם הרב-גונית המאפיינת את החברה הישראלית. הדבר ניכר בכמיהה הנוסטאלגית של אחדים לעבר היסטוריה של חברה הומוגנית מדומה, יחד עם ביטויי עוינות המופגנים לעיתים כלפי אזרחים המשתייכים לקבוצות עדתיות, לאומיות ודתיות אחרות.

חינוך לאזרחות משותפת, כמו כל היוזמות הנוספות אשר נועדו להגביר תחושת נוחות כלפי שונות, חייב להתמודד עם התנגדות עמוקה זו לרב-גונית. מחיר כשלון הלמידה בכל הקשור לחיים משותפים בחברה רב-גונית הינו גבוה - באופן מיידי לקבוצות מיעוט חלשות יחסית, ובסופו של דבר לכלל האזרחים.

בעת התמודדות עם אתגרי הרב-גונית החברתית, חיוני לזכור בכל עת את ריבוי הזהויות והמתחים הקיים בחברה הישראלית. לעיתים קרובות מדי מופנית תשומת הלב ומוקצים המשאבים למתח או לשסע כזה או אחר על חשבונם של אחרים. מאז הקמת מכון **מרחבים** לפני שמונה שנים, נדרשנו להתמקד עקב אירועים שונים במשברים ביחסי חילונים-דתיים, ותיקים-עולים, ספרדים-אשכנזים, יהודים מול ערבים-פלסטינים-ישראלים, מרכז ופריפריה ופערים כלכליים. למרות הלחצים התכופים להתמקד בשסעים בינאריים אלו, חתר מכון **מרחבים** ללא לאות לקדם את רעיון האזרחות המשותפת לכלל אזרחי ישראל במטרה להתמודד עם ריבוי הזהויות והמתחים הקיימים בחברה הישראלית.

אתגר מרכזי נוסף לקידום משמעותי של חזון האזרחות המשותפת קשור לקיומם (או לפחות לאמונה בקיומם) של אינטרסים ייחודיים, המנוגדים לשינויים הממשיים הנדרשים לקידום אזרחות משותפת הוגנת יותר. בנוסף לשינויי עמדות, מחייב קידום אזרחות הוגנת יותר לכל אזרחי המדינה, שינויי מדיניות. נדרשים צעדים ממשיים להבטיח נגישות גבוהה יותר למשאבים ציבוריים לכל האזרחים.

יהיה זה נאיבי ביותר להאמין כי חלק משינויי המדיניות האמיתיים המתחייבים ממחויבות חברתית מרחיקת לכת לאזרחות משותפת, לא יתקלו בהתנגדות עזה מצד קבוצות עניין רבות השפעה. סוגיית הקצאת האדמות, השנויה במחלוקת בגלל אופיו המוגבל מטבעו של משאב זה (מבלי שנתייחס למשמעות האידיאולוגית העמוקה שלו), היא בהחלט דוגמא לסוגיה בה קיימים ניגודי אינטרסים. אולם, קיימות סוגיות רבות אחרות, כגון מתן הזדמנויות חינוכיות ותעסוקתיות הוגנות יותר, כמו גם שירותי בריאות הוגנים יותר, אשר אינן בהכרח מהוות מצבי "סכום אפס" (מצב שבו צד אחד בהכרח מרוויח והשני בהכרח מפסיד).

למעשה, ניתן להגדיר מחדש אינטרסים אשר נתפסים במבט ראשון כמתנגשים, על מנת לאפשר התחזקותה של גישה של רווח הדדי, חיובית הרבה יותר.

לבסוף, לא ניתן להתעלם מן הקושי בקידום אזרחות משותפת בישראל כל עוד נמשכת האלימות הישראלית-פלסטינית האזורית וכל עוד נשאר הסכסוך בלתי פתור. מסיבות ברורות שולט הסכסוך עם הפלסטינים בסדר היום הציבורי בישראל, הוא שואב תשומת הלב ומשאבים ומסיט אותם הרחק מסוגיות רבות אחרות. בהיעדר ביטחון, לאומי ואישי כאחד, קל מידי לזנוח או לדחות בעיות דוחקות אחרות. עד כה, זו הייתה הנטייה בישראל, במשך עשרות בשנים. עם זאת, לא נוכל לדחות את החינוך לאזרחות משותפת בישראל עד להשגת פיתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני.

לא זו בלבד שהסכסוך הישראלי-פלסטיני מושך אליו את תשומת הלב הציבורית והפוליטית על חשבון הבעיה הקריטית של בניית חברה "אזרחית", הוא גם יוצר מתחים קשים בין קבוצות שונות של אזרחים ישראלים. מתח זה בולט במיוחד ביחסים שבין אזרחים יהודים-ישראלים לאזרחים ערבים-פלסטינים-ישראלים. יחסים אלו מאופיינים ברמה גבוהה של חשדנות ופחד הדדיים, הנובעים בחלקם הגדול מן הסכסוך בין מדינת ישראל לפלסטינים. גם היחסים בין יהודים-ישראלים, חילונים ודתיים, נפגעו בצורה קשה לא פעם כתוצאה מהמחלוקת הנוגעת לגבולות המדינה הסופיים, כפי שניכר בסערה שהתחוללה סביב ההתנתקות מעזה.

מסקנות

על אף האתגרים המשמעותיים הניצבים בפני קידומה של אזרחות משותפת בישראל, קיימת כיום הזדמנות גדולה להצלחתה. קיימת דרישה הולכת וגוברת לחינוך לאזרחות משותפת. דרישה זו מהווה עדות משכנעת לרצונו של הרוב המכריע של האזרחים הישראלים להביא להצלחתה של האזרחות המשותפת. מרבית הישראלים, בין שהם נלהבים או פרגמטיים, בין אם הם שמחים או פשוט משלימים עם המציאות, מקבלים כעובדה מוגמרת את המסגרת של אזרחותנו המשותפת. רוב הישראלים יודעים כי גם אם החלקים המרכיבים את אותה אזרחות משותפת אינם בדיוק האידיאל שלו ייחלו, הרי שזו עובדה פשוטה, קיימת, שאיתה הם חייבים ללמוד לחיות.

שמונה שנות הניסיון של מכון מרחבים, משנת הקמתו בשנת 1998, בקידום האזרחות המשותפת מעניקות גם הן מקום רב לאופטימיות. כאשר נלמדת שפת מודל האזרחות המשותפת, היא מתגלה ברוב המקרים כשפה נוחה ושימושית, המאפשרת תקשורת בין קבוצות שונות והרחבת מרחבי ההסכמה. יש להודות כי המודל אינו מתקבל על הכול באותה מידה. אין ספק כי לקבוצות חילוניות יותר של אזרחים קל יותר להתלהב משפת האזרחות המשותפת מאשר לקבוצות דתיות יותר. אולם, התלהבות כשלעצמה אינה תנאי מקדים לאזרחות משותפת ברת קיימא, ולעיתים קבלה פרגמטית של שפת מודל האזרחות המשותפת היא המרב שלו אפשר וצריך לצפות.

מחקרי הערכה בנושא החינוך לאזרחות משותפת עד כה מצביעים על כך שכאשר התהליך החינוכי מתבצע בהצלחה הוא מגביר את רמת הנוחות השוררת בין ישראלים "שונים" ומביא לשינוי עמדות חיובי. לדוגמה, שינויים כגון אלו נראים בכיתות החינוך היסודי כאשר התלמידים מקבלים יותר את הרב-גונית והשונויות שבכיתה. שינויים דומים מתגלים גם בקרב המורים אחרי השתלמויות משותפות עם מורים מזרמי חינוך שונים. מורים אלו מדווחים באופן עקבי על שינויים בדרך החשיבה שלהם על אזרחים "אחרים".

הפוטנציאל הטמון במודל האזרחות המשותפת חורג הרבה מעבר למערכת החינוך. בהציעו שפה אזרחית משותפת המוסכמת על הכלל עשוי המודל להשפיע השפעה חיובית על השיח הציבורי והפוליטי בישראל. במובן זה אפשר לדמיין מצב שבו יתפתח שיח מכיל וקונצנזואלי יותר המכיר בקיומם של כל אזרחי המדינה ומכבד את ההבדלים ביניהם. אפשר גם להעלות על הדעת רפורמות רבות במדיניות המושפעות ממודל האזרחות המשותפת.

אם וכאשר תהיה מדיניות ציבורית מגובשת לטובת כל אזרחי המדינה, מדיניות שתשאף לתת יותר נגישות לכולם, ניתן יהיה באמת להגשים את חזון האזרחות המשותפת.